

SALVADOR ESPRIU I L'ORIENTALISME ANTIC A CATALUNYA

JORDI VIDAL

Universitat Autònoma de Barcelona

Article lliurat el 17 de desembre de 2015. Acceptat el 18 de febrer de 2016

RESUM

En aquest article s'analitza la relació de Salvador Espriu amb els estudis del Pròxim Orient Antic a Catalunya. Els principals objectius són estudiar l'origen de l'interès d'Espriu per l'orientalisme antic, la seva relació amb la Bíblia i l'Antic Israel, i les causes del fracàs de la seva vocació per l'egiptologia. Finalment, portem a terme una anàlisi historiogràfica de la seva contribució a *Tiempos Antiguos*.

PARAULES CLAU

Tiempos Antiguos, Egiptologia, Antic Israel, Bíblia, Bosch Gimpera.

Salvador Espriu and Ancient Near Eastern studies in Catalonia

ABSTRACT

This paper analyses the relationship between Salvador Espriu and Ancient Near Eastern Studies in Catalonia. The main aims of this work are to study the origins of Espriu's interest in the Ancient Near East, his relationship with the Bible and Ancient Israel and the reasons for the failure of his Egyptological ambitions. Finally we provide a historiographical analysis of his contribution to *Tiempos Antiguos*.

KEYWORDS

Tiempos Antiguos, Egyptology, Ancient Israel, Bible, Bosch Gimpera.

I. INTRODUCCIÓ

Pero en realidad, mi afición, casi diría mi vocación, es o ha sido el estudio de la historia, concretamente la historia antigua, la prehistoria y la parte arqueológica, la historia del Próximo Oriente. Yo he sido de una escuela que tuvo una gran resonancia y que la tiene todavía, la escuela del doctor Bosch Gimpera, que falleció en Méjico, y de sus continuadores y discípulos. Yo pertenezco a la segunda generación de ese discipulado. (Reina, 1995*b*, p. 132)

Aquestes paraules, pronunciades el 1981 durant una entrevista amb la periodista argentina Lilian Goligorski, són un dels molts testimonis que tenim en què Salvador Espriu confessava la seva vocació frustrada com a arqueòleg i historiador de l'antiguitat. I és que, certament, Espriu va estar prop de ser un dels pioners en l'estudi del Pròxim Orient Antic a Catalunya. L'objectiu del present treball és, precisament, reconstruir la relació d'Espriu amb aquests estudis, així com analitzar, des d'una perspectiva exclusivament historiogràfica, la seva escassa producció escrita relacionada amb aquesta matèria.

El mestre d'Espriu, Pere Bosch Gimpera, tenia una estreta relació amb l'orientalisme antic, relació que ja hem analitzat amb detall en un altre lloc (Vidal, 2010-2011 i 2013*a*, p. 28 i seg.), i que ara només recordarem breument, donada la importància que té per entendre la història mateixa d'Espriu. Pensionat el 1911 per la Junta de Ampliación de Estudios a Berlín, Bosch assistí a les classes de l'assiriòleg Friedrich Delitzsch i de l'historiador Eduard Meyer, al temps que entrà en contacte amb arqueòlegs de la talla de Robert Koldewey i Walter Andrae, dues figures fonamentals per al desenvolupament de l'arqueologia mesopotàmica, gràcies a les seves excavacions a Babilònia i Assur respectivament. Bosch, exagerant molt la situació, afirmava que aquests contactes amb l'orientalisme alemany li permeteren introduir a l'Estat espanyol temes desconeguts fins aleshores, com l'estudi de la civilització sumèria, així com la bibliografia relacionada, fet que li va comportar algun disgust durant les oposicions a catedràtic. Amb el temps, també establí estretes relacions amb l'orientalisme francès, en especial amb René Dussaud i Louis Delaporte. A aquest últim, per

exemple, li encarregà l'estudi de la col·lecció de segells cilíndrics reunida pel P. Bonaventura Ubach i dipositada al Museu Bíblic de l'Abadia de Montserrat, estudi que, però, mai no va realitzar.

L'interès de Bosch pel món del Pròxim Orient Antic es concretà, a nivell bibliogràfic, en l'escriptura d'obres com el capítol sobre la matèria publicat dins la *Historia Universal* de l'Institut Gallach (Barcelona 1931-1932), *El Próximo Oriente en la Antigüedad* (Mèxic, 1964) i, sobre tot, les tres edicions de la seva *Historia de Oriente* (2 vol.) (Barcelona, 1927, Guatemala, 1947-1951 i Mèxic, 1970), llibre que es convertí en el manual de referència per a diverses generacions d'estudiants espanyols i llatinoamericans.

És aquest interès de Bosch per la matèria el que explica que un dels seus objectius acadèmics fos crear i consolidar els estudis d'orientalisme antic a la Universitat de Barcelona, mitjançant la promoció d'especialistes en la matèria. Aquests especialistes, triats entre els mateixos estudiants de Bosch, s'havien de formar adequadament a l'estranger (davant la impossibilitat de fer-ho aquí), per després reincorporar-se a la universitat i contribuir al desenvolupament de la disciplina. I és que, a diferència del que succeïa a França, Alemanya o el Regne Unit, a l'Estat espanyol, i per diferents motius (manca d'interessos colonials a la regió, endarreriment cultural del país, inestabilitat política crònica, etc.), no existia una tradició en l'estudi del Pròxim Orient Antic. Bosch, conscient d'aquesta anomalia, va promoure la carrera de Josep Gibert i Buch com a especialista en arqueologia de la Mediterrània Oriental. Gibert, a cavall entre els anys vint i trenta del segle passat, es formà amb l'arqueòleg alemany Gabriel Welter a Grècia i Palestina, però finalment diverses circumstàncies personals el van portar a abandonar la seva incipient carrera acadèmica (Vidal, *en premsa*). L'altre gran intent de Bosch per promoure aquest tipus d'estudi a casa nostra arribà pocs anys després i se centrava precisament en la figura de Salvador Espriu, per a qui havia previst una prometedora carrera com a egiptòleg. Malauradament, les circumstàncies personals i polítiques, que comentarem a l'apartat 3, impediren a Espriu convertir-se en l'especialista que havia imaginat el mestre.

D'aquesta manera, les carreres frustrades de Gibert i Espriu (i l'exili de Bosch) provocaren, entre altres motius, l'abandonament d'aquest lloable intent de promoure l'orientalisme antic a Catalunya. Durant els quaranta anys de dictadura, la disciplina simplement no va existir, degut a l'absència de veritables especialistes capaços de portar a terme una recerca arqueològica, històrica o filològica de qualitat. No serà fins als anys setanta que autors com Gregorio del

Olmo o Josep Padró promouran aquests estudis des de la Universitat de Barcelona (UB), intentant un procés de normalització acadèmica que, malgrat els avenços, encara avui és lluny d'haver-se consolidat (Vidal, *en premsa*, b).

2. L'ORIGEN DE L'INTERÈS D'ESPRIU PEL PRÒXIM ORIENT ANTIC: PASSIÓ PER LA BÍBLIA

L'interès d'Espriu pel món del Pròxim Orient Antic és, sens dubte, previ al seu ingrés a la UB com a estudiant de Filosofia i Lletres; anterior, per tant, a qualsevol contacte amb Bosch i els membres de la seva escola. És un interès que es despertà durant la infància i que està directament relacionat amb la lectura i l'estudi constant de la Bíblia.

Als nou anys, Espriu va patir importants problemes de salut derivats d'un xarampió mal curat. Durant el llarg període de convalescència que va haver de guardar, Espriu s'endinsà en el món bíblic, en especial en els llibres de l'Antic Testament. Els motius d'aquest primer apropament a la Bíblia, a banda de personals, segurament tenen una arrel familiar. A nivell immediat, la seva mare era una devota catòlica, fet que de ben segur va influir sobre el jove Espriu a l'hora d'escollir les seves lectures. A nivell més profund, convé recordar, tal i com apuntava Rosa Delor, que dins de la seva família existia una certa tradició bíblica, concretada en la figura de Jaume Català i Albosa, oncle besavi d'Espriu per part de pare. Bisbe de Barcelona entre 1883 i 1899, Català va promoure una edició de la *Vulgata* acompanyada de la traducció de Torres Amat.¹ Aquest volum formava part de la biblioteca familiar dipositada a la casa d'Arenys de Mar, i que va ser heretada pel pare d'Espriu (Delor, 1994, p. XI). L'impacte d'aquesta primera lectura de la Bíblia va ser tan profund que, a partir d'aquells moments, Espriu incorporà per sempre al seu imaginari la història de l'antic Israel, les seves figures i els seus mites, que esdevingueren un dels temes centrals de la seva obra literària (Pons, 2013, p. 39 i seg.).²

1. *La Santa Biblia latina y su traducción al español por Félix Torres Amat con notas de éste y del P. Felipe Scio de San Miguel. Arreglada para la Biblioteca de «La Verdadera Ciencia Española» bajo los auspicios y aprobación del Dr. D. Jaime Català y Albosa*, Barcelona, 1885.

2. A moltes de les nombroses entrevistes que va concedir al llarg de la seva vida, Espriu reconegué la importància i la influència que va exercir la Bíblia sobre la seva persona i la seva obra.

El resultat més immediat d'aquella primera aproximació d'Espriu al text bíblic va ser *Israel. Bocetos*, obra publicada el 1929, en una edició artesanal de 100 exemplars que el seu pare distribuï entre els amics. L'obra, escrita quan Espriu no tenia encara setze anys, estava profundament influïda per la literatura de Gabriel Miró i consistia en la glossa de diferents personatges, llocs i conceptes bíblics. Certament, *Israel* no és un treball historiogràfic sinó una mostra precoç del talent literari d'Espriu. Amb tot, per la qüestió que aquí ens ocupa és un treball de notable importància, ja que permet testimoniar la gènesi de l'interès d'Espriu per l'estudi del Pròxim Orient Antic, un interès que, certament, apareix vinculat a la Bíblia.

La lectura i l'estudi de la Bíblia van ser una constant al llarg de la vida d'Espriu. Els testimonis sobre aquesta qüestió són moltíssims, entre els quals destaquen les seves fitxes de lectura.³ Entre el conjunt de fitxes conservades, quatre detallen l'estructura de l'Antic Testament (fitxes 583-586), 35 contenen cites literals del Gènesi (fitxes 587-622), 5 del llibre de Daniel (fitxes

Vegem-ne alguns exemples: «Jo vinc d'un món peculiar i força insòlit i m'he apuntalat bàsicament en la Bíblia, en els llibres sapiencials del Vell Testament» (REINA, 1995a), p. 53; «[...] de petit, vaig estar molt malalt i vaig dedicar-me a llegir molt, sobretot la Bíblia, que m'ha deixat una gran empremta» (REINA, 1995a), p. 65; «[...] soy un lector constante y empedernido de la Biblia. Leo el Antiguo Testamento en castellano, en catalán, en el idioma que se presente» (REINA, 1995a), p. 89; «[...] tota la meua cultura està basada en la Bíblia. Perquè la Bíblia és, per a mi, l'única obra literària realment important de la humanitat [...] la Bíblia és una altíssima carena sense fi, tot un món, en el qual m'he trobat i em trobo absolutament bé» (REINA, 1995a), p. 89; «El libro de Job es el mejor de la literatura universal» (REINA, 1995a), p. 129; «Mi especial interés por la Biblia viene ya de mi infancia. Me gustaba y me gusta la forma arcaica y la fuerza expresiva de los libros de ambos Testamentos, sobre todo del Antiguo» (REINA, 1995a), p. 203; «Sóc un lector constant de la Bíblia i sobretot de l'Antic Testament. M'agraden molt, per exemple, l'Eclesiastès, el llibre de Job... els Sapiencials, vaja» (REINA, 1995b), p. 89; «[La Bíblia] en conjunto es grandiosa, porque llega a tener una fuerza que no ha tenido ninguna otra obra [...] Y si se lee en hebreo gana mucho más, por su fuerza poética y expresiva incomparable» (REINA, 1995b), p. 146 i seg.; «[...] sóc, certament, un gran lector de la Bíblia [...] és un conjunt de llibres i una biblioteca extraordinària, potser, la més alta biblioteca que ha fet l'home» (REINA, 1995b), p. 157; «Empecé a leerla durante mi convalecencia y me captó enseguida, con ese modo de decir las cosas tan sobrio y elegante. Sobre todo me han interesado los libros sapienciales: el libro de Job, los Proverbios, y el Eclesiastés o libro del predicador, que es mi preferido» (REINA, 1995b), p. 258.

3. Les fitxes es poden consultar a

<http://www.catedramariustorres.udl.cat/materials/manuscrts/autors/espr/fitxer/index.php> (darrera consulta: 9/12/2015). Pel que fa a la numeració de les fitxes, seguim l'ordre establert a l'esmentada pàgina.

653-657), 4 del Deuteronomi (fitxes 658-661) i 10 de l'Eclesiastès (fitxes 662-671), text que en alguna ocasió Espriu havia definit com el seu llibre preferit de tota la Bíblia.⁴ Tal i com apunta Delor, les cites, sempre en castellà, provenen de dues traduccions de la Bíblia amb què treballava Espriu, la d'Eloíno Nácar i Alberto Colunga de 1944, i la més antiga de Casiodoro de Reina (1567), revisada per Cipriano de Valera el 1602 (que deuria ser la utilitzada per escriure *Israel*).

Amb tot, aquest interès d'Espriu per la Bíblia no arribà mai a un nivell pròpiament acadèmic. Com veurem en l'apartat següent, durant els seus anys d'estudiant a la UB, no va aproximar-se a la filologia hebrea ni als estudis bíblics. Tampoc les lectures d'exègesi bíblica l'atreien especialment. Així es desprèn, per exemple, de l'entrevista que el 1978 li va fer l'escriptor i teòleg català Lluís Busquets. En un moment de la conversa, interessat pels evidents coneixements bíblics d'Espriu, Busquets li preguntà si havia llegit alguna de les obres de Gerhard von Rad, professor d'Antic Testament a la Universitat de Heidelberg i un dels biblistes més influents del moment, autor, entre d'altres, d'un famós estudi sobre el llibre del Gènesi (Von Rad, 1958).⁵ La resposta d'Espriu va ser tan curta com explícita: «No» (Reina, 1995*b*, p. 89).

En qualsevol cas, és aquesta lectura atenta de la Bíblia la que, de ben segur, explica que un cop iniciats els seus cursos de Filosofia i Lletres a la UB el 1930, Espriu es decanti ràpidament cap a l'estudi de l'orientalisme antic, com a forma d'accedir al rerefons històric del que emergí aquell antic Israel que tant admirava.

3. ESPRIU A LA UNIVERSITAT DE BARCELONA: «EL PRIMER EGIPTOLEG D'ESPANYA»

Amb motiu de la mort de Pere Bosch Gimpera, el 9 d'octubre de 1974, qui va ser el seu primer deixeble, Lluís Pericot (en aquells moments, catedràtic jubilat de Prehistòria de la Universitat de Barcelona), li dedicà un emotiu article d'homenatge a la revista *Destino*. Allà, entre altres assumptes, Pericot recordà

4. Vegeu nota 2. Rosa Delor fa referència també a l'existència de 16 fitxes del llibre de la Saviesa, 10 de Tobies i 2 fitxes de 2 Macabeus. DELOR (1994), p. XX. No he estat capaç de localitzar aquestes fitxes al recurs on-line esmentat a la nota anterior.

5. Sobre la figura de Von Rad, vegeu, per exemple, MADEY (1999).

els plans que tenia Bosch en relació amb Espriu, de qui esperava, com ja hem apuntat, que es formés com a expert en Pròxim Orient Antic:

[...] Salvador Espriu, para quien el maestro Bosch pensaba en su dedicación a la historia y arqueología del Próximo Oriente. Sus amigos no nos hemos consolado nunca, a pesar de lo que la obra de Espriu significa para nuestro país, de que no siguiera en la senda de la investigación del viejo Mediterráneo. (Pericot, 1974, p. 9)

Després de llegir aquelles línies, Espriu va escriure una carta d'agraïment a Pericot, en què reconeixia, una vegada més, la seva frustrada vocació d'orientalista. Amb la modèstia exagerada que tant el caracteritzava, Espriu considerava que les seves «enormes limitacions» segurament li haurien impedit desenvolupar una tasca acadèmica de cert valor, malgrat les esperances de Bosch i Pericot:

Molt estimat Dr. Pericot:

He llegit el seu magnífic i tan emotiu article a *Destino* –més emotiu i més emocionant pel seu to «objectiu», pel seu dolor reprimat. Moltes gràcies per les cordialíssimes paraules que m'hi dedica, encara que jo li he donat, li dono i li donaré sempre les gràcies pel seu modèlic mestratge, pel seu alt exemple moral i humà i per la seva benèvola amistat. Quant a la meua tan sincera i profunda però del tot fracassada vocació d'orientalista, vostè sap prou com han anat i m'han anat les coses i coneix les meves enormes limitacions. Jo em consolo pensant que els he decebut com a «simple promesa»: pitjor fóra, em penso, que el jove més o menys prometedor hagués parat en vell aiguapoll.

I no el destorbo més. Li prego de no molestar-se a contestar-me. Disposi tothora de mi. Rebi les més cordials salutacions i una forta abraçada del seu devot i invariable afm.

Salvador Espriu⁶

Recentment, Gracia i Fullola han reconstruït amb detall aquesta etapa d'Espriu com a estudiant de les llicenciatures de Filosofia i Lletres i Dret de la Universitat de Barcelona, entre els cursos 1930-1931 i 1935-1936, a partir de la documentació conservada a l'Arxiu Històric de la UB (Fullola; Gracia,

6. Carta de Salvador Espriu a Lluís Pericot. Barcelona, 27 d'octubre de 1974. Fons Lluís Pericot, Biblioteca de Catalunya.

2010). Remetem doncs a l'esmentat treball per la consulta del detalls d'aquest període, i ens limitarem ara a comentar aquí aquells elements que relacionen directament Espriu amb l'estudi del Pròxim Orient Antic.

A la universitat espanyola del moment, com ara, era impossible gaudir d'una formació especialitzada en orientalisme antic durant la llicenciatura, tant per la manca d'especialistes com perquè era un tipus de matèria no prevista específicament als plans d'estudis. Per tant, durant aquells anys Espriu només va estudiar de forma parcial qüestions relacionades amb el Pròxim Orient a les assignatures de Prehistòria (curs 1930-1931; professor: Josep de Calassanç Serra-Ràfols; curs 1932-1933; professors: Josep de Calassanç Serra-Ràfols i Pere Bosch Gimpera), Arqueologia Antiga (curs 1930-1931; professor: –),⁷ i Etnografia (curs 1933-1934; professor: Lluís Pericot), a banda dels seminaris especialitzats de Prehistòria i Història Antiga. Les dues assignatures més estrictament relacionades amb la matèria van ser Llengua Sanscrita (curs 1932-1933) i Arqueologia Oriental (curs 1933-1934). Amb tot, els professors encarregats de les mateixes, tot i tenir competència per a la seva docència, no eren en cap cas especialistes en temes orientals. Així, Lluís Segalà, el professor responsable de l'assignatura de Llengua Sanscrita, era catedràtic de llengua grega i especialista en el dialecte eòlic i els textos homèrics (Miralles, 2002). Per la seva banda, José Vicente Amorós, professor encarregat de l'Arqueologia Oriental, era catedràtic d'Arqueologia, Epigrafia i Numismàtica, especialitzat en l'estudi de numismàtica de la península Ibèrica (Campo, 2009). Ni Segalà ni Amorós no publicaren mai cap treball acadèmic relacionat de manera específica i exclusiva amb el sànscrit o amb l'arqueologia oriental respectivament. Això significa que, durant la seva etapa a la Universitat, Espriu va rebre una formació molt bàsica sobre orientalisme antic, com era propi de l'època.

Les raons d'aquest interès pel món oriental, com ja hem apuntat, cal buscar-les en el seu gust primerenc per la Bíblia. Amb tot, com el mateix Espriu va recordar diverses vegades, el seu objectiu era formar-se específicament com a egipòleg, un camp fins al moment pràcticament verge a l'Estat espanyol:

La història per a mi era una vocació. Pensava dedicar-me professionalment a ella. Volia especialitzar-me en Egiptologia. Aleshores ningú no estudiava Egiptologia.

7. No s'ha pogut determinar qui va ser el professor de l'assignatura durant aquell curs. FULLOLA; GRACIA (2010), p. 51, n. 10.

tologia a Espanya; jo hauria anat a estudiar a Anglaterra i després a Egipte. Tot això ho va trencar la Guerra Civil. (Reina, 1995*b*, p. 15 i seg.; entrevista d'Antoni Viñas a Salvador Espriu, 1974)

Arribats a aquest punt convé preguntar-se perquè Espriu no va aprofundir en aquell interès adolescent en l'Antic Israel, decantant-se per l'estudi de l'Egipte faraònic. A la seva recent biografia, Agustí Pons apunta que la definitiva vocació egiptològica d'Espriu es va desencadenar arran del famós creuer per la Mediterrània de 1933 en el qual va participar el nostre protagonista. El profund impacte que li provocaren les visites a la tomba de Tutankamon i a les piràmides de Gizeh el portaren a prendre aquella decisió (Pons, 2013, p. 116). Amb tot, i malgrat que es tracti d'una explicació suggeridora, sembla poc probable que l'impacte d'aquelles visites fos la veritable raó per explicar la seva opció d'estudi. Així, tenim constància que Espriu va sentir una emoció encara més intensa en visitar Palestina, fins al punt de ser incapaç de descriure els sentiments experimentats a llocs com Jericó o Jerusalem, restant tota la visita pràcticament en silenci (Gracia; Fullola, 2006, p. 182-183). És per això que és preferible descartar que alguna de les vivències del creuer de 1933 sigui la que expliqui la seva vocació egiptològica, ja que, d'haver estat així, és molt probable que Espriu s'hagués decantat per l'Antic Israel.

Segurament cal buscar motius més pragmàtics per explicar aquesta situació. En diverses entrevistes, Espriu subratllava el fet que a Espanya l'Egiptologia era una disciplina pràcticament inexistente, de manera que, en cas de tenir èxit, ell podria esdevenir el primer egiptòleg de l'Estat:

Aleshores ningú no estudiava Egiptologia a Espanya. (Reina, 1995*b*, p. 15 i seg.; entrevista d'Antoni Viñas a Salvador Espriu, 1974)

Aleshores, si jo hagués pogut seguir aquests estudis, hauria estat el primer que ho hauria fet a Espanya. (Reina, 1995*b*, p. 93; entrevista d'Antoni Batista a Salvador Espriu, 1979)

La idea d'Espriu al voltant del subdesenvolupament de l'Egiptologia a Espanya era prou acurada. Més enllà de la tasca pionera d'Eduard Toda i les seves excavacions a la tomba de Sennedjem (Montero, 1991), l'únic autor espanyol vinculat a la disciplina era José Ramón Mélida, que va estar a prop d'ocupar la

primera càtedra de llengües orientals (egipci antic, assiri i xinès) a la Universidad Central de Madrid el 1901 (Molinero, 2011; Vidal, 2013*b*). Amb tot, i malgrat el que s'ha apuntat en alguna ocasió,⁸ Mérida en cap cas no podia ser definit com a egiptòleg, ja que no tenia cap formació específica sobre la matèria (per exemple, no llegia l'escriptura jeroglífica) (Casado, 2007). A partir d'aquí, es pot plantejar la possibilitat que Espriu, molt probablement assessorat pel mateix Bosch Gimpera, hagués optat per l'Egiptologia per tal d'omplir aquest buit al panorama historiogràfic espanyol. Mentre que els estudis relacionats amb el món hebreu tenien una llarga tradició, fins i tot a la mateixa UB (Del Olmo, 1988-1989), especialitzar-se en Egiptologia oferia a Espriu un valor afegit per al seu futur acadèmic. Amb tot, aquest pragmatisme a l'hora de decantar-se per l'Antic Egipte no significa que Espriu no estigués profundament interessat per la matèria. Tal i com reconeixien les seves amigues Amalia Tineo i Dolors Solà, Espriu conservà fins la seva mort la passió per la terra dels faraons (Gracia; Fullola, 2006, p. 159).

Pel que fa als plans concrets relacionats amb la seva formació de postgrau, com hem vist abans, Espriu apuntava que tenia previst estudiar Egiptologia a Anglaterra i Egipte (Reina, 1995*b*, p. 15 i seg.), sense donar més detalls sobre la qüestió. En el cas d'Anglaterra, és molt probable que el destí desitjat fos la Faculty of Oriental Studies de la Universitat d'Oxford, seu del Departament d'Egiptologia més prestigiós del país. En aquells moments, el catedràtic d'Egiptologia era Battiscombe G. Gunn, successor de noms tan il·lustres com els de Francis Llewellyn Griffith i Eric Peet. Gunn, des de la seva arribada al càrrec el 1934, va donar un gir decididament filològic abans que arqueològic a l'estudi de l'Egiptologia a Oxford (la seva principal obra era un estudi de sintaxi egípcia; Gunn, 1924) (Stevenson, 2015, p. 27 i seg.). Desconeixem, però, si Espriu estava al cas d'aquesta situació i si aquest fet el preocupava d'alguna manera. L'altre possible destí d'Espriu era el Departament d'Egiptologia del University College London, en aquells moments a càrrec del professor Stephen Glanville, des de la jubilació de l'insigne William Matthew Flinders Petrie el 1933. En aquest cas, com succeí a Oxford, l'arribada de Glanville va implicar un cert gir filològic de la càtedra (entre les seves obres, destaca el seu catàleg dels papirs demòtics del Museu Britànic; Glanville, 1939 i 1955), tot i que Glanville també tenia

8. Vegeu, entre d'altres, LARA (1991), on es realitza una bona presentació dels treballs «egiptològics» de Mérida, si bé també es magnifica en excés el valor acadèmic de les seves aportacions.

una àmplia experiència com a arqueòleg de camp (Janssen, 1992). Pel que fa a l'estada a Egipte, cal suposar que Espriu pensava en les possibilitats de formació que li podia oferir l'Institut français d'archéologie orientale (IFAO) dirigit des de 1928 per Pierre Jouguet. L'IFAO, en aquells anys implicat en l'excavació de jaciments com Edfu, Medamud i Tôd, era la principal institució arqueològica d'Egipte on, sens dubte, Espriu es podia sentir molt còmode, tenint en compte la formació essencialment històrico-arqueològica (més que no pas filològica) rebuda durant els anys de formació a la UB.

En diverses ocasions, Espriu assenyalà que aquesta formació egiptològica a l'estranger hauria estat possible gràcies a l'obtenció d'una beca del Conde de Cartagena, convocada per la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando:

Jo volia ser egiptòleg, estava recolzat per la Universitat de Barcelona i m'havia de defensar econòmicament a través d'una beca, que em sembla que deien del Conde de Cartagena, que encara no havien donat a ningú. (Reina, 1995*b*, p. 93; entrevista d'Antoni Batista a Salvador Espriu, 1979)

Amb tot, aquest episodi ha estat recentment qüestionat per Fullola i Gracia, els quals apunten que durant els anys 1935 i 1936 no es va convocar cap beca del Conde de Cartagena dirigida a historiadors o a llicenciats en Lletres. Així mateix, als arxius de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando no consta cap referència a Salvador Espriu (Fullola; Gracia, 2010, p. 68 i seg.). És per això que l'obtenció d'aquesta beca del Conde de Cartagena, més que a una realitat, segurament feia referència al pla de futur desitjat per Espriu.

Com és ben sabut, Espriu finalment va abandonar la seva vocació egiptològica. Ell mateix, al llarg de nombroses entrevistes, va deixar clar que la fid'aquesta vocació va venir motivada per dos fets fonamentals: la Guerra Civil i la mort del seu pare.⁹

9. «[...] mi verdadera afición era entonces la historia antigua y, al tiempo que hice Derecho, tuve el honor de ser discípulo del doctor Bosch Gimpera y de los profesores de su escuela, Pericot, Castillo, etcétera. Mi ilusión hubiera sido dedicarme a la Egiptología, pero vino la Guerra Civil y lo arrasó todo», REINA (1995*a*), p. 149; «[...] yo tenía una vocación profesoral que no pude cumplir por las circunstancias históricas, la Guerra Civil, y otras de mi vida particular», REINA (1995*b*), p. 111; «Yo iba para profesor de Universidad. Me hubiera gustado ser egiptólogo. Todo esto se desvaneció con la Guerra Civil. Tuve que ganarme la vida y hacer cosas que no eran de mi agrado». Vegeu REINA (1995*b*), p. 147 i seg.; «Yo no quise pactar con el franquismo y por tanto

Analitzem amb una mica més de detall aquests dos motius. El 30 d'abril de 1940 el notari Francesc Espriu, pare de Salvador, morí d'un atac de cor a l'edat de 64 anys. Tots els ingressos de la família depenien de l'activitat professional del pare, per la qual cosa Salvador Espriu, el primogènit, va tenir des d'aquell moment la responsabilitat de mantenir la mare i els seus dos germans. Espriu traspasà la cartera de clients del seu pare al notari Antoni Gual i Ubach, i s'incorporà com a passant al seu despatx professional, on treballà durant més de vint anys (Fullola; Gracia, 2010, p. 69 i 72; Pons, 2013, p. 228).

Pel que fa a la Guerra Civil, són prou coneguts els canvis radicals que es produïren a la UB en l'àmbit concret de la Prehistòria i el Món Antic, un cop acabat el conflicte.¹⁰ La victòria franquista implicà, entre altres coses, l'exili de Bosch Gimpera, substituït per l'arqueòleg falangista Martín Almagro Basch a la càtedra de Prehistòria de la UB i a la direcció del Museu Arqueològic de Barcelona. D'aquesta manera Espriu va perdre el seu mestre i protector, i s'esvaí la vella aspiració de potenciar l'estudi de l'orientalisme antic a la UB. Més enllà d'aquestes circumstàncies negatives pel que fa a la pèrdua de suports acadèmics, tant necessaris per progressar a la universitat espanyola, Espriu també manifestà un argument ideològic per posar fi a les seves aspiracions acadèmiques: el seu rebuig a col·laborar amb una universitat convertida en una institució més del nou règim franquista:

[...] con la guerra perdí yo mi contacto con la universidad, porque la universidad franquista ya no me interesó. (Reina, 1995b, p. 258, entrevista de Florinda Salinas a Salvador Espriu, 1984)

Segons explica Rosa Delor a partir del testimoni del mateix Espriu, aquest rebuig a qualsevol mena de col·laboració amb la universitat franquista es repetí molts anys després (Delor, 1993, p. 27). D'acord amb aquesta informació, el 1968, arran de la creació de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) a Bellaterra, Joan Maluquer de Motes, antic company d'estudis d'Espriu i en aquell moment catedràtic de Prehistòria de la UB, li oferí la possibilitat d'incorporar-se a la secció d'Història Antiga de la nova universitat. Espriu rebutjà l'oferta,

no quise ir a la universidad, y entonces yo tuve que continuar la notaría de mi padre durante veinte años», REINA (1995b), p. 206.

10. Sobre aquesta qüestió vegeu, per exemple, GRACIA (2009), p. 107 i seg.

de nou amb l'argument de negar-se a establir qualsevol mena de col·laboració amb una universitat franquista. Tot i això, Espriu demanà a Maluquer que li presentés la proposta per escrit, proposta que Maluquer mai no li va fer arribar.

Expressat en aquests termes, l'episodi recollit per Delor planteja molts dubtes sobre la seva versemblança. Tal i com han assenyalat, de nou, Fullola i Gracia, Maluquer no va tenir cap paper en la creació de la secció d'Història Antiga de la UAB, tasca que va recaure en el personal de la Diputació de Barcelona i el Museu Arqueològic Provincial (sobretot en Eduard Ripoll), per la qual cosa resulta increïble que Maluquer arribés a formular aquella proposta (Fullola; Gracia, 2010, p. 76). Tots dos autors, de manera encertada, suposen que en realitat l'oferta de Maluquer feia referència a una possible incorporació a la UB (no pas a la UAB), necessitada en aquells moments de nous professors a causa de les noves necessitats docents creades per la reforma dels plans d'estudi de 1968.

En definitiva, i més enllà de la universitat concreta a la qual Espriu hauria pogut incorporar-se el 1968, el cert és que, trenta anys després de l'abandonament de la seva possible carrera acadèmica com a egipòleg, continuava ferm en la seva postura de no formar part d'una universitat que ell percebia com una institució embrutida pel règim franquista.

4. *TIEMPOS ANTIGUOS*

L'únic resultat escrit que ens queda de la voluntat del jove Espriu de dedicar-se a l'estudi de l'orientalisme antic va aparèixer el 1943. Aquell any es publicà a Barcelona el primer volum de la *Historia General* (col·lecció «Manuales de iniciación») de l'editorial Apolo. En el seu conjunt, l'obra constava d'un total de tres volums: *Tiempos Antiguos*, *Tiempos Medios* i *Tiempos Modernos*, i estava coordinada per Alberto del Castillo, catedràtic d'Història Universal Antiga i Mitjana de la UB. Els autors del primer volum, el que aquí ens ocupa, foren Espriu (responsable d'un total de 238 pàgines, corresponents als capítols de Prehistòria, Orient Antic i Grècia) i Enric Bagué (autor de les 211 pàgines restants, dedicades a la història de l'Antiga Roma).

Ja de bon començament, sorprèn l'elecció dels esmentats autors, ja que no eren veritables especialistes en les matèries tractades. D'una banda, Bagué fou essencialment un medievalista, especialitzat en l'estudi de l'alta edat mitjana catalana (Aurell, 2003). De l'altra, Espriu, com hem vist, el 1943 ja feia tres anys

que treballava al despatx del notari Gual, lluny de qualsevol relació amb la Història Antiga. Del Castillo, sens dubte, tenia al seu entorn més immediat, tant de la UB com del Museu d'Arqueologia, altres candidats molt més adients per portar a terme la redacció de *Tiempos Antiguos*: Lluís Pericot, Martín Almagro, Josep de Calassanç Serra Ràfols, etc. Desconeixem les causes que el portaren a recórrer finalment a Espriu i Bagué, tot i que, gràcies a aquest encàrrec disposem de l'única mostra d'un treball historiogràfic d'Espriu.

Pel que fa al mateix Espriu, és interessant comprovar que molts anys després, el 1981, encara sentia la necessitat de justificar davant l'opinió pública catalana el fet d'haver escrit aquell text en castellà durant la immediata postguerra:

[...] no he escrit ni un sol mot en castellà durant tot aquest període, excepte una col·laboració científica o de divulgació científica en un llibre d'història, del qual vaig escriure la part antiga fins a la caiguda de Grècia, però era una editorial que ja existia i publicava en castellà en època republicana o si no, no ho hauria fet. (Reina, 1995*b*, p. 129, entrevista d'Estanis Alcover a Salvador Espriu, 1981)

Els estudiosos de l'obra d'Espriu, en general, han parat molt poca atenció a les 238 pàgines de *Tiempos Antiguos*. Malgrat tot, existeixen dos estudis acadèmics de valor que analitzen aquest treball.

El primer d'aquests estudis és obra de Rosa Delor, qui li dedica un apartat final dins la seva obra sobre els anys de formació d'Espriu (Delor, 1993, p. 473 i seg; vegeu també Delor, 1989, p. 166 i seg.). L'estudi de Delor, però, no és de caire historiogràfic. L'interès de l'autora se centra a identificar els enunciats ideològics en clau de present que Espriu suposadament va anar filtrant al llarg de les pàgines de *Tiempos Antiguos*. A continuació veurem alguns exemples, així com les principals conclusions plantejades per Delor.

L'autora considera que les referències d'Espriu a la ràpida desaparició de pobles com l'hitita o el cretenc (Espriu, 1943, p. 78 i 173) estaven motivades per la por que en aquells moments sentia davant la possible desaparició de la llengua i la cultura catalanes, com a conseqüència de la repressió franquista. En un altre sentit, Delor apunta que el judici negatiu de la figura d'Alexandre el Gran («[...] la patètica historia, a veces un poco grotesca dentro de su indiscutible magnitud, de un hombre que pretende convencerse de su origen divino»; Espriu, 1943, p. 240) expressava el rebuig d'Espriu a l'ús que els dictadors fei-

xistes van fer de la figura del rei macedoni.¹¹ Finalment, destacarem el lament d'Espriu davant la incapacitat dels grecs d'assolir la unitat nacional després de les guerres mèdiques (Espriu, 1943, p. 206), lament que en opinió de Delor amagava una referència al fracàs de la Segona República espanyola com a model polític capaç de vertebrar un projecte plurinacional d'Espanya. L'altra cara de la moneda era l'Imperi persa, aquest sí capaç d'integrar diverses realitats nacionals sota una estructura política unitària.

Delor ha estudiat amb detall l'afició d'Espriu per la càbala i el seu gust per inserir significats ocults als seus textos literaris.¹² Amb tot, i sense qüestionar que en ocasions la doble lectura (passat-present) de *Tiempos Antiguos* proposada per Delor pugui ser correcta, de vegades els exemples plantejats semblen més un excés interpretatiu de l'autora que veritables claus de lectura del treball d'Espriu. Serveixi com a exemple la referència a l'ostracisme de Temístocles, al qual Espriu s'hi refereix mitjançant una cita literal de Plutarc (*Tem.*, XXII, 4 i 5). En aquest cas, Delor interpreta que Espriu potser va recórrer a l'esmentada cita per exemplificar una possible alternativa a l'afusellament de Lluís Companys, interpretació enterament hipotètica i indemostrable.

L'altra anàlisi de *Tiempos Antiguos* que coneixem és obra d'Antoni Prats (Prats 1994). El punt de partida d'aquest treball és completament diferent de l'anterior. L'objectiu de Prats és determinar quina filosofia de la història inspirà la tasca historiogràfica d'Espriu. En aquest sentit, Prats conclou que la perspectiva negativa, pessimista i antihumanista que, és cert, es desprèn de les pàgines de *Tiempos Antiguos* beu directament d'Oswald Spengler i el seu *Der Untergang des Abendlandes: Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte* (1918-1922), un treball que, en la seva traducció castellana, el mateix Espriu cità en diverses ocasions al llarg del llibre.¹³

Segons Prats, Espriu va utilitzar dos conceptes spenglerians bàsics per mirar d'explicar la història més remota de la humanitat: 1) el pessimisme

11. Una altra possible referència a Franco, que Delor no esmenta, la trobem en la paraula accàdia *turtānu* (o *turtennu*; *Turtán* segons Espriu), el més alt càrrec militar assiri, que Espriu tradueix, de forma molt personal, com a «Generalísimo». ESPRIU (1943), p. 83.

12. Vegeu, per exemple, DELOR (1994), p. XXXV i seg.

13. ESPRIU (1943), p. 90 i 168. Vegeu també ESPRIU (1943), p. 92, 118, 135 i 160 per a altres referències a SPENGLER. *La decadencia de Occidente: bosquejo de una morfología de la historia universal*, es va publicar per primera vegada en castellà el 1923, traduïda per Manuel García Morente, amb pròleg d'Ortega y Gasset.

historicista («Ha sido siempre inútil pretender detener el proceso fatal de una decadencia»; Espriu, 1943, p. 72) i (2) la concepció de les cultures com a organismes biològics («los enormes organismos históricos del Extremo Oriente», «organismos gastados y ya sin forma»; Espriu, 1943, p. 159 i 245). En aquest sentit, Espriu, com Spengler, considerava que les cultures evolucionaven de forma lineal, seguint unes pautes «biològiques»: origen / naixement ⇨ desenvolupament i perfecció ⇨ evolució ⇨ degeneració ⇨ mort / desaparició. La desaparició d'una cultura dóna lloc a un nou procés, on una nova cultura ocupa el seu espai. Amb tot, si bé cada cultura té la seva pròpia ànima diferenciada, les seves possibilitats de progrés (moral i ètic, no tecnològic) estan limitades, ja que l'home, des del Paleolític fins ara, funciona a partir de tres condicionants bàsics i immutables que limiten aquesta capacitat de progrés: la violència, la crueltat i la por.

Certament, la influència d'Spengler en la concepció pessimista de la historiografia espriuana està ben argumentada per part de Prats. Amb tot, aquest pessimisme, no sols historiogràfic sinó també vital, d'Espriu té un origen que va més enllà de la lectura i acceptació dels plantejaments d'Spengler, i que probablement se situa en alguns successos traumàtics de la seva infantesa, com la mort de dos dels seus germans i la malaltia que ell mateix patí (Capmany, 1972, p. 67; Pons, 2013, p. 39 i seg.):

Éramos cinco, pero cuando yo tenía diez años murió otra hermana, con siete y medio. Y tres años más tarde, mi hermano mayor, con trece. Todo esto constituyó un quebranto muy grande para mi familia. Y yo vi la muerte en casa, la viví muy intensamente y tal vez eso influyó para que hablaran de mí como «poeta de la muerte». (Reina, 1995*b*, p. 258; entrevista de Florinda Salinas a Salvador Espriu, 1984)¹⁴

I és que el mateix Espriu es definia de forma molt explícita com «un carbó, un hombre tétrico» (Reina, 1995*a*, p. 44 i seg.; entrevista de A. Figueuelo a Salvador Espriu, 1965). Per tant, la seva concepció pessimista de la història

14. Altres testimonis interessants en aquest sentit són els següents: «He estat envoltat familiarment de mort des de la meua infantesa», REINA (1995*b*), p. 107; entrevista d'Antoni Batista a Salvador Espriu, 1979; «Porque hubo todo un mundo de enfermedad y de muerte que he visto muy de cerca; y esto me inclinó a la contemplación del sufrimiento y de la muerte», REINA (1995*b*), p. 133; entrevista de Lilian Goligorski a Salvador Espriu, 1981.

respon directament al seu pessimisme vital. El que Espriu va trobar en Spengler no va ser una revelació, sinó una manera d'expressar de forma historiogràfica aquest tret de la seva personalitat.

Tots dos treballs, el de Delor i el de Prats, aporten algunes claus interpretatives interessants sobre el treball historiogràfic d'Espriu. Amb tot, Delor estudia *Tiempos Antiguos* com si fos un escrit polític contemporani, amagat sota un discurs sobre l'antiguitat, mentre que Prats l'analitza des de la perspectiva exclusiva de la filosofia de la història. Però és important no oblidar el que *Tiempos Antiguos* és en realitat, o el que és en primera instància: un llibre d'història antiga (i prehistòria), que també ha de ser analitzat com a tal.

Si ens centrem, per tant, en l'àmbit de la història antiga (tenint en compte únicament la part dedicada al Pròxim Orient Antic, la que aquí ens ocupa), el text d'Espriu apareix com una síntesi d'història política, seguint el model de la *Cambridge Ancient History* (obra citada al final del volum). En aquest sentit, el text és gairebé monolític, amb una varietat temàtica veritablement escassa. Espriu només realitzà breus digressions, al marge de la política, relacionades amb quatre temes principals: la religió, l'escriptura, les característiques racials dels diferents pobles i breus referències a les estructures socials de les diferents civilitzacions i èpoques.

Pel que fa a la religió, Espriu, que es definia com un «agnòstic reverent» (Reina, 1995b, p. 83 i seg.; entrevista de Lluís Busquets i M. Teresa Galabardes a Salvador Espriu, 1978), sempre va mostrar un especial interès per aquesta temàtica (tal com veiem en l'apartat 2, a propòsit de la Bíblia). Per tant, és lògic que amb certa freqüència afegís a la descripció dels esdeveniments polítics, referències als déus patrons de les ciutats sumèries, a les divinitats de la cultura egípcia de Nagada o als vestigis cananeus de la religió del regne de Judà (Espriu, 1943, p. 62, 95 i seg., i 130). Aquest interès culmina al capítol dedicat a l'Antic Israel quan, amb vehemència, Espriu destacà la importància capital del mono-teisme hebreu per a la història de la humanitat:

Tarea exclusiva de los hebreos la de imponer a Jahve como Dios único sobre la multiplicidad de los otros dioses nacionales y conseguir, en su consecuencia, el poderío universal de los Bene-Israel, los auténticos hijos de Jahve, como siervos y mandatarios del alto Dios. Principia aquí una alucinante historia, la de un pequeño pueblo al servicio de una idea genial, de trascendencia incalculable. (Espriu, 1943, p. 125)

Amb aquesta afirmació Espriu expressava en termes pròpiament històrics la seva admiració per la religió de l'antic Israel, manifestada ja amb forma literària en el seu primerenc *Israel*:

Mientras en Grecia la Mitología, en la decadencia amable de su fastuosa elegancia, engendraba la Filosofía más sublime que el intelecto humano pudo concebir, hacia el Sur, en las tierras arenosas del Jam Hammelach, hervía balbuciente, en el tosco cerebro de aquellas gentes, bravas y esforzadas tribus del Desierto, el germen de una Religión de consecuencias innegables para la civilización actual; en Israel, principalmente, nació la idea monoteísta y de su espíritu procedió la figura más portentosa del Universo: Rábbi Jeschoua ben Joseph Nazarieth, el fundador del Cristianismo. (Espriu, 1994 [1929], p. 7)

L'interès d'Espriu pel fet religiós o, millor, per la mitologia antiga és un dels pocs apartats en els quals es desmarcà de l'escola de Bosch Gimpera, molt més lligada a qüestions relacionades amb l'estudi de la cultura material i l'etnologia. De fet, el mateix Espriu reconeixia que el tema de la mitologia quedava fora de l'agenda historiogràfica de Bosch Gimpera i els seus deixebles:

(Bosch Gimpera i Pericot) [e]m varen ensenyar molt bé Història Antiga; ells tenien una inclinació cap a la Prehistòria, però tanmateix eren molt competents en tot el que fa referència a Història Antiga. La Mitologia, però, no estava dintre de la Història Antiga, o si de cas hi era d'una manera particular. La Mitologia potser s'estudiava més a Lletres Clàssiques, que jo també vaig estudiar. (Reina, 1995b, p. 93; entrevista d'Antoni Batista a Salvador Espriu, 1979)

Tenint en compte la dimensió literària de la figura d'Espriu, era de preveure que els seus capítols a *Tiempos Antiguos* incloguessin referències a les riquíssimes tradicions literàries de Mesopotàmia o Egipte. Però la importància concedida a la descripció dels esdeveniments polítics no deixa espai per a aquesta història més lligada a l'àmbit cultural. L'interès d'Espriu per l'activitat intel·lectual d'aquelles civilitzacions es limita a les línies que dedicà a parlar de la invenció de l'escriptura a Mesopotàmia i la difusió de l'alfabet fenici, fet al qual es referia amb especial entusiasme:

[los fenicios] perfeccionaron y propagaron el alfabeto, este maravilloso invento de consecuencias incalculables para el progreso humano. (Espriu 1943, p. 144)

Les freqüents descripcions que feia Espriu de les suposades característiques racials de cada poble (p.e.: «Los semitas son dolicocefalos, blanco-atezados, de talla media, con una característica nariz semejante a un seis y con los lóbulos muy pronunciados, inteligentes, egoístas, con relevantes condiciones militares y comerciales, propensos a la crueldad y al despotismo»; Espriu 1943, p. 59), així com algunes expressions que avui considerem políticament incorrectes o, fins i tot, de mal gust (p.e.: «El Beluchistán y la India, países recorridos por hordas negroides»; Espriu, 1943, p. 56), s'han d'entendre com a pròpies del context historiogràfic del moment. En aquest punt, val la pena recordar que el mateix Bosch a la seva *Historia de Oriente* dedicava més de cinquanta pàgines a descriure amb detall les «races humanes», amb abundants il·lustracions (Bosch Gimpera, 1927, p. 20 i seg.). De la mateixa manera, Bosch dirigí l'obra *Las razas humanas. Su vida, sus costumbres, su historia, su arte* (Bosch Gimpera, 1928), on s'encarregà dels capítols dedicats als orígens de l'home (en col·laboració amb Serra-Ràfols), les races humanes (amb Del Castillo) i els pobles d'Europa (amb Serra-Ràfols i Del Castillo). Per la seva part, dins de la mateixa obra, Pericot va escriure les pàgines dedicades als pobles d'Amèrica. Aquestes dades testimonien, en definitiva, una pràctica historiogràfica molt comuna fins a la fi de la Segona Guerra Mundial. Aquí, doncs, la influència del mestre i la seva escola és evident.

Finalment, les anotacions d'Espriu que podem classificar sota l'epígraf d'història social o història socioeconòmica són molt escasses. Les úniques referències d'aquest tipus les trobem com a conseqüència del seu comentari de determinades compilacions legals, com les d'Urukagina, Ur-Nammu i Hammurabi, fet que li serveix per introduir breus al·lusions als sectors socials més desfavorits, els abusos per part de les classes dirigents, la reglamentació de l'ús de l'aigua, la tributació, el comerç i l'estratificació social (Espriu, 1943, p. 65 i seg., i 71).

Malgrat tot, Espriu en cap cas no va plantejar una interacció substancial entre aquests elements religiosos, culturals, socioeconòmics i «racials» i la successió d'esdeveniments polítics que anava descrivint. Així doncs, la tasca historiogràfica d'Espriu a *Tiempos Antiguos* la podem qualificar de sòbria, molt convencional pel que fa a la seva estructura i als seus plantejaments, i amb molt poca profunditat d'anàlisi. L'apropament quasi exclusivament polític que ofereix té un to gairebé rutinari, on resulta molt difícil entreveure idees pròpies de l'autor, més enllà de la gran quantitat d'esdeveniments consignats. D'aquesta manera, el treball s'erigeix en un bon exemple d'aquella vella *histoire événementielle* que els historiadors d'*Annales* començaven llavors a combatre i superar.

Malgrat la formació històrico-arqueològica rebuda a la UB i la seva voluntat d'especialitzar-se en l'estudi de l'Egiptologia, és clar que Espriu no era un veritable expert en la matèria, fet que explica alguns errors i inexactituds identificats al llarg del text. Així, per exemple, s'equivocava quan afirmava que els kurgans de les estepes del Volga eren estructures equivalents als tells mesopotàmics (Espriu, 1943, p. 56), ja que en realitat es tracta de túmuls funeraris, que res no tenen a veure amb un tell, estructura formada a partir de la descomposició de les restes arquitectòniques de tovot d'un assentament. De la mateixa manera, Espriu s'equivocava en referir-se a Lagaš i šir-bur-la como si fossin dues ciutats sumèries diferents (Espriu, 1943, p. 70), ja que Lagaš és simplement la lectura dels signes cuneïformes šir-bur-la llegits logogràficament. També Espriu afirmava el caràcter diví del rei Ur-nammu (Espriu, 1943, p. 70), precisament l'únic rei de la Tercera Dinastia d'Ur que no es va divinitzar.

Aquesta breu llista d'errors, en absolut exhaustiva, resulta comprensible en un text d'aquestes característiques, un encàrrec editorial sobre una matèria molt específica, obra d'un autor que havia rebut una formació molt bàsica sobre la mateixa durant els seus estudis a la UB.

Pel que fa referència a la bibliografia utilitzada per Espriu, el cert és que, al marge de la llista final, les referències citades al llarg del text són escasses però ben seleccionades entre la literatura específica sobre la matèria. Si ens centrem concretament en els capítols de Mesopotàmia, Assíria i Israel, els treballs esmentats per Espriu són els següents:¹⁵

MESOPOTÀMIA I ASSÍRIA

V. Mecquenem, *L'Anthropologie* [sic], 1938 (Espriu, 1943, p. 55)

Delaporte, *Le Proche-Orient asiatique*, Clio, 1938 (Espriu, 1943, p. 55)

Sergi, *Gli Aarii in Europa e in Asia* (Espriu, 1943, p. 56)

Contenau, *Manuel d'Archéologie orientale* (Espriu, 1943, p. 57, 63 i 81)

Woolley, *The Sumerians* (Espriu, 1943, p. 63, 70 i 71)

ISRAEL

Montet, *Histoire du peuple d'Israel* (Espriu, 1943, p. 123, 125 i 126)

15. A la llista no hem inclòs les referències aïllades a autors, sense menció d'una obra concreta.

Tal i com s'aprecia en el quadre anterior, a *Tiempos Antiguos* predominen les cites d'obres de contingut estrictament arqueològic més que no pas les de tipus històrico-filològic. Aquesta tendència d'Espriu fàcilment la podem relacionar amb la formació rebuda a la UB, on Bosch Gimpera i els seus deixebles, a partir dels seus propis interessos i especialització, prioritzaven la formació arqueològica. En el cas concret d'Israel sorprèn que citi una única referència bibliogràfica. En aquest punt resulta oportú recordar la recent publicació dels quatre exàmens que va fer Espriu a finals de maig i principis de juny de 1936 per a l'obtenció del seu títol de llicenciat en Filosofia i Lletres (Bonet, 2010). L'últim d'aquells exàmens, escrit el 4 de juny de 1936, estava relacionat directament amb l'antic Israel. Concretament, l'enunciat de la pregunta contestada per Espriu era «Salomó i la decadència de l'Imperi hebreu». Allà va incloure un total de deu referències bibliogràfiques específiques:

Weil, *La figura de Salomó a les llegendes musulmanes*
 Coutenau [sic], *La Civilisation Phénicienne*
 Pietelmann, *Els fenicis*
 Nikol, *La religió d'Israel*
 Bertholet, *Història de la civilització d'Israel*
 Desnoyers, *Histoire du peuple hébreu des juges à la captivité*
 Jean, *Le milieu biblique avant Jésus-Christ*
 Bosch, *Etnologia de la P. Ibèrica*
 B. Estade, *Història del poble hebreu*

En aquest sentit, resulta sorprenent que Espriu cités molta més bibliografia especialitzada en un simple examen (malgrat que fos un examen final de llicenciatura) que en una publicació com *Tiempos Antiguos*. Amb tot, aquella manca de cites bibliogràfiques en cap cas l'hem d'atribuir a la voluntat d'Espriu, sinó que es tractava d'una imposició editorial que buscava prevenir la proliferació d'aparell crític en una obra que es pretenia de divulgació. El mateix Del Castillo ja ho deixava clar al pròleg del volum:

En cuanto a la bibliografía, se ha reducido a la más indispensable, dado el carácter de orientación que tiene esta *Historia general*. En las obras citadas se hallará cuanta bibliografía se desee para ulteriores estudios. Imperdonable pedantería hubiese sido intentar, dentro de los límites de este libro y en una materia ilimitada como la que tratamos, ofrecer listas bibliográficas que tuviesen la pre-

tensión de algo más que enseñar a andar por el intrincado mundo de la exposición histórica. (Del Castillo, 1943, p. 12)

Especialment sorprenent resulta l'omissió de la *Historia de Oriente* de Bosch Gimpera, obra que en aquells moments era el principal treball de referència sobre orientalisme antic escrit en llengua castellana (Bosch Gimpera, 1927). Resulta del tot desconcertant que Espriu no esmentés la *Historia de Oriente* ni tan sols a la bibliografia final, tenint en compte no sols la importància de l'obra, sinó també la sincera admiració que sentia per Bosch. Les raons per mirar d'explicar aquesta absència poden ser ben diverses, sense tenir en compte un pràcticament impossible desconeixement de la mateixa. Així, durant la immediata postguerra la figura de Bosch va ser degradada per la seva significació política durant la República,¹⁶ per la qual cosa és possible que Espriu preferís evitar problemes no reivindicant de cap manera la figura del mestre exiliat. Una altra possibilitat és que Espriu preferís evitar qualsevol temptació de plagi o excessiva dependència de l'obra de Bosch, renunciant a la mateixa i mirant d'oferir una versió de la història de l'Orient Antic al més original possible. Finalment, cal contemplar també l'opció que Espriu tingués un mal concepte de la *Historia de Oriente* (tal vegada per considerar-la una mena de refregit, en no tenir Bosch una formació específica sobre Pròxim Orient),¹⁷ ja que tampoc no la va citar en cap dels quatre exàmens finals de 1936 a què ens referíem abans, i preferí sempre acudir a treballs escrits a partir de l'anàlisi directa de les fonts escrites i/o arqueològiques.

Pel que fa a l'ús de fonts primàries, és fàcil reconèixer en quins camps Espriu se sentia més còmode. Així, en els capítols dedicats a Mesopotàmia i Assíria gairebé no feia cap referència a fonts originals i utilitzava únicament literatura secundària. En el cas d'Egipte i Israel, en canvi, Espriu sí que esmentava amb certa freqüència les fonts primàries que feia servir per articular el seu discurs històric. Aquesta evident descompensació resulta previsible si tenim en compte que Egipte i Israel eren les dues cultures del Pròxim Orient que més li interessaven i que millor coneixia.

16. Sobre aquesta qüestió vegeu, per exemple, GRACIA (2011), p. 395 i seg.

17. Sobre la formació i les relacions de Bosch amb l'àmbit dels estudis del Pròxim Orient Antic vegeu VIDAL (2010-2011).

La repercussió de *Tiempos Antiguos* en la historiografia espanyola dels anys quaranta va ser més aviat escassa. El llibre no fou esmentat, segurament pel seu caràcter generalista, a les principals publicacions especialitzades en arqueologia i història antiga (*Archivo Español de Arqueología*), estudis clàssics (*Emerita*) o estudis bíblics i orientals (*Sefarad*, *Estudios Bíblicos*) de l'època. Només hem pogut localitzar una breu ressenya acadèmica publicada a la revista *Ampurias*, escrita per Lluís Pericot, antic professor d'Espriu (Pericot, 1944). La ressenya de Pericot és molt breu (només dinou línies) i exageradament elogiosa, sobretot pel que fa a les pàgines d'Espriu sobre Egipte («Toda la parte dedicada al Oriente y a Grecia está llena de aciertos de visión y de exposición, pero donde el autor revela mayor entusiasmo y donde consigue un cuadro más perfecto, y difícilmente superable, es en la historia del antiguo Egipto»). Cal relativitzar molt aquestes paraules, ja que en cap cas estem davant d'un comentari profund i exhaustiu del llibre. La valoració positiva de Pericot, més que un sincer reconeixement de la qualitat de l'obra, cal entendre-la com un gest d'amabilitat vers el treball d'un antic i estimat alumne (Espriu), editat per un company, deixeble com ell de Bosch Gimpera, i col·lega de la seva mateixa facultat (Del Castillo).

Molt més interessant (i crítica) resulta la ressenya que va publicar el periodista Tristán La Rosa, no pas en una revista acadèmica sinó a *La Vanguardia Española* (La Rosa, 1944). Allà La Rosa denunciava que Espriu parés atenció únicament a l'aspecte polític de la història que descrivia («En realidad en esta Historia Antigua lo que más se tiene en cuenta [...] es el aspecto político. ¿Por qué todos los tratadistas siguen, respecto al material, el mismo principio selectivo? [...] La Historia de Grecia ya no puede sostenerse sobre la base de unas batallas [...] y de unos nombres [...]. No. Para nosotros es tan importante saber que Jerjes invadió [sic] Grecia como el tener conciencia de que allí nació la tragedia»), sense donar la importància que mereixia a altres aspectes com la religió («los historiadores no se dan cuenta de que en la jerarquía de valores que, de un modo previo debe presidir el estudio de cualquier época, la política puede ser, a veces, una secuencia de lo religioso. El caso de Amenhotep IV (Ekhnatón) es un ejemplo clarísimo») o l'economia («creemos que muchas veces la vida política de los Estados ha latido al compás de sus necesidades económicas»). De fet, amb molta elegància, La Rosa acusava Espriu d'escriure una història rànica, filla d'un altre temps, per sort ja superat («No hace muchos años que en nuestras Universidades "lo importante" era saberse la lista de reyes y las guerras y batallas en las que cada uno de ellos había participado. Afortunadamente, ahora las cosas

van cambiando»). Aquesta crítica severa al treball d'Espriu acabava de forma igualment contundent amb un elogi de les pàgines de Bagué, considerades superiors a les d'Espriu («Si en la Historia de los pueblos de Oriente la vida social, religiosa y artística han sido solamente perfiladas o, mejor dicho, bosquejadas; la vida de Roma ha sido captada con gran colorido y precisión»).

Tiempos Antiguos no va generar un gran interès entre els historiadors de l'antiguitat, ni tampoc els lectors d'Espriu s'hi van sentir especialment atrets. Segons Agustí Pons, les causes que millor expliquen aquest desinterès són bàsicament dues: 1) els ambients catalanistes dels anys quaranta la ignoraren perquè estava escrita en castellà; 2) molts pocs van ser conscients que Espriu, per la seva formació històrico-arqueològica, estava capacitat per escriure un treball de síntesi com aquell (Pons, 2013, p. 255).

Espriu, en canvi, malgrat totes les consideracions anteriors, mai no va renegar del seu treball a *Tiempos Antiguos*, integrant-lo com una part més de la seva obra, i arribà a manifestar la seva voluntat de traduir-lo al català, tasca que, però, mai no va portar a terme:

Cuando tenía quince años escribí una obra, que ahora pasaré al catalán. La editó mi padre y la repartió entre sus amigos. También colaboré en la parte antigua de una obra de Historia Universal. Todo esto lo pasaré al catalán un día. (Reina, 1995a, p. 162 i seq.; entrevista de Moisés Cayetano a Salvador Espriu, 1972)

5. CONSIDERACIONS FINALS

En el context estricte de la història de l'orientalisme antic a Catalunya, Salvador Espriu apareix com una figura marginal, com un exemple més d'estudiant prometedor, interessat en la matèria, amb una intenció manifesta de formar-se adequadament a l'estranger, però al qual les circumstàncies allunyaren del camí previst. Estem segurs que, en cas d'haver-se confirmat la seva vocació històrico-arqueològica de joventut, la història de l'orientalisme antic a casa nostra hagués estat molt diferent. Algú amb la seva capacitat intel·lectual i ben instal·lat en una càtedra universitària hauria pogut donar una empenta decisiva al desenvolupament d'uns estudis fins aleshores pràcticament inexistents.

Però, més enllà de l'exercici d'història-ficció que suposa especular sobre què hauria significat per a la disciplina comptar amb un Espriu orientalista,

el cert és que l'únic resultat concret d'aquella vocació estroncada són les seves pàgines a *Tiempos Antiguos*. El treball, és clar, crida molt l'atenció perquè som coneixedors de l'enorme significació literària d'Espriu. Amb tot, com a treball d'història antiga del Pròxim Orient (i de Grècia) no deixa de ser una aportació modestíssima, amb una significació molt relativa. El seu valor més important és ser el testimoni escrit que ens recorda que la història de la disciplina podria haver estat una altra, molt millor, si Espriu hagués tingut èxit en els seus plans inicials. En aquest cas, i parafrasejant l'esmentat article de Pericot a *Destino*, d'haver prosperat un Espriu orientalista el país hauria perdut un dels seus escriptors més excel·lents, però hauria guanyat una peça de ben segur fonamental per a l'estudi del Pròxim Orient Antic a casa nostra. *Tiempos Antiguos*, en definitiva, ens recorda també l'escola d'orientalisme antic que Bosch Gimpera va voler impulsar, però que mai no arribà a existir.

BIBLIOGRAFIA

- AURELL, Jaume (2003). «Bagué i Garriga, Enric». A: SIMON, A. (ed.). *Diccionari d'historiografia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 176-177.
- BOSCH GIMPERA, Pere (1927). *Historia de Oriente*. 2 vol. Barcelona: Sucesores de Juan Gili.
- (dir.) (1928). *Las razas humanas. Su vida, sus costumbres, su historia, su arte*. Barcelona: Instituto Gallach de Librería y Ediciones.
- BONET, Sebastià (2010). «Els exàmens d'Espriu». *Indesinenter*, núm. 5, p. 79-106.
- CAMPO, Marta (2009). «Amorós Barra, José Vicente». A: DÍAZ-ANDREU, M.; MORA, G., i CORTADELLA, J. (ed.). *Diccionario histórico de la arqueología en España*. Madrid: Marcial Pons, p. 83.
- CAPMANY, Maria Aurèlia (1972). *Salvador Espriu*. Barcelona: Dopesa.
- CASADO, Daniel (2007). «José Ramón Mélida y la Egiptología en España (1875-1925)». *Boletín de la Asociación Española de Egiptología*, núm 17, p. 23-38.
- DEL CASTILLO, A. (1943). «Prólogo». A: DEL CASTILLO, A. (ed.). *Historia General. Tomo I: Tiempos Antiguos*. Barcelona: Editorial Apolo, p. 7-12.
- DEL OLMO, Gregorio (1988-1989). «Los estudios hebraicos en la Universidad de Barcelona. Síntesis histórica». *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos*, núm. 37-38, p. 305-316.

- DELOR, Rosa Maria (1989). *Salvador Espriu o «el cercle obsessiu de les coses»*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1993). *Salvador Espriu, els anys d'aprenentatge. 1929-1943*. Barcelona: Edicions 62.
- (1994). «Introducció». A: ESPRIU, S. *Israel. Obres completes. Edició crítica*. Barcelona: Edicions 62, p. IX-LXXIX.
- ESPRIU, S. (1943). «Prehistòria-Orient-Grecia». A: DEL CASTILLO, A. (ed.). *Historia General. Tomo I: Tiempos Antiguos*. Barcelona: Editorial Apolo, p. 15-253.
- 1994 [1929]: *Israel. Obres completes. Edició crítica*. Barcelona: Edicions 62.
- FULLOLA, Josep Maria; GRACIA, Francisco (2010). «Salvador Espriu i la Universitat de Barcelona. D'arqueòleg frustrat a doctor *honoris causa*». *Indesinenter*, núm 5, p. 47-77.
- GLANVILLE, Stephen (1939). *Catalogue of demotic papyri in the British Museum. Volume 1. A Theban archive of the reign of Ptolemy I, Soter*. Londres: British Museum Press.
- (1955). *Catalogue of demotic papyri in the British Museum. Volume 2, The instructions of Onchsheshonqy, British Museum papyrus 10508*. Londres: British Museum Press.
- GRACIA, Francisco (2009). *La arqueología durante el primer franquismo (1939-1956)*. Barcelona: Edicions Bellaterra.
- (2011). *Pere Bosch Gimpera. Universidad, política, exilio*. Madrid: Marcial Pons.
- GRACIA, Francisco; FULLOLA, Josep Maria (2006). *El sueño de una generación: el crucero universitario por el Mediterráneo de 1933*. Barcelona: Publicacions i edicions de la Universitat de Barcelona.
- GUNN, Battiscombe (1924). *Studies in Egyptian Syntax*. París: P. Geuthner.
- JANSSEN, Rosalind M. (1992). *The First Hundred Years: Egyptology at University College London, 1892-1992*. Londres: University College London.
- LA ROSA, Tristán (1944). «En torno a una "Historia General"». *La Vanguardia Española*, 29 d'abril de 1944, p. 8.
- LARA, Federico (1991). «Un cultivador de la Egiptología: José Ramón Mélida». *Boletín de la Asociación Española de Egiptología*, núm. 3, p. 188-193.
- MEDEY, Johannes (1999). «Gerhard von Rad». A: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*. Herzberg: Verlag Traugott Bautz, p. 1307-1309.
- MIRALLES, Carles (2002). *Lluís Segalà i Estalella. Semblança biogràfica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

- MOLINERO, Miguel Ángel (2011). «La creación frustrada de cátedras de lenguas orientales (egipcio antiguo, asirio y chino) en la Universidad Central». *Gestión*, núm. 29, p. 15-33.
- MONTERO, Trinidad (1991). «Introducción». A: TODA, E. *L'Antic Egipte*. Sabadell: AUSA, p. 17-71.
- PERICOT, Lluís (1944). «Recensió de *Tiempos Antiguos*». *Ampurias*, núm. 6, p. 376-377.
- (1974). «Algunos de mis recuerdos de Bosch-Gimpera». *Destino*, núm. 1934 (26 d'octubre de 1974), p. 9-10.
- PONS, Agustí (2013). *Espriu, transparent. Biografia*. Barcelona: Proa.
- PRATS, Antoni (1994). «El pessimisme historicista en Salvador Espriu». A: *Actes del Desè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 155-163.
- REINA, Francesc (1995a). *Obres completes. Edició crítica. Salvador Espriu. Enquestes i entrevistes, I (1933-1973)*. Barcelona: Edicions 62.
- (1995b). *Obres completes. Edició crítica. Salvador Espriu. Enquestes i entrevistes, II (1974-1985)*. Barcelona: Edicions 62.
- STEVENSON, Alice (2015). «The Object of Study. Egyptology, Archaeology, and Anthropology at Oxford, 1860-1960». A: CARRUTHERS, W. (ed.). *Histories of Egyptology. Interdisciplinary Measures*. Nova York; Londres: Routledge, p. 19-33.
- VIDAL, Jordi (2010-2011). «Pere Bosch Gimpera y los estudios de historia antigua del Próximo Oriente: maestros, influencias y carencias». *Faventia*, núm. 32-33, p. 279-294.
- (2013a). *Diccionario biográfico del Orientalismo Antiguo en España*. A Coruña: Universidade da Coruña.
- (2013b). «José Ramón Mélida y el Próximo Oriente Antiguo en España». *Pyrenae*, núm. 44, p. 157-171.
- (2016). *Historia del Instituto del Próximo Oriente Antiguo (1971-2012)*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- (en premsa). «La escuela de arqueología del Mediterráneo Oriental que no pudo ser. Aproximación a la figura de Josep Gibert i Buch». *Archivo Español de Arqueología*.
- VON RAD, Gerhard (1958). *Das erste Buch Mose: Genesis*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.